

ЈЕЛЕНА ЈОВАНОВИЋ-СИМИЋ

ПРВА ВАРОШКА БОЛНИЦА
У БЕОГРАДУ – ПРОШЛОСТ,
САДАШЊОСТ И БУДУЋНОСТ

Грађевинско-архитектонски објекти који имају својства и статус споменика културе могу да буду презентовани и коришћени на више начина. У једној групи били би појединачни или објекти у саставу заштићених просторних културно-историјских целина, чија је спољашњост презентована, док је унутрашња намена остала приватна или је чак изостала. Такви објекти могу да имају својства споменика културе због свог културног и историјског значаја, или због своје архитектуре, што је често и обједињено. Примери који би могли да послуже за илустрацију могу да буду куће у којима су живе знамените личности, као што је кућа др Платона Папакостопулоса, која се налази на Топличиним венцу. У њој данас живе потомци овог лекара, првог педијатра у Србији. Кула Небојша, на десној обали Дунава, као и Миленијумска кула на Гардошу, у Земуну, примери су споменика културе који већ годинама немају никакву намену, када је реч о унутрашњости објекта.

У другој групи били би споменици културе који поред презентовања своје спољашњости, захваљујући потпуној или делимичној аутентичности унутрашњег амбијента, могу да отворе своја врата за ширу јавност. Реч је објектима који су задржали своју првобитну намену. Овде бисмо поменули црквене грађевине, од којих се већина и данас користи у сакралне сврхе, на пример, Саборна црква у Београду, Храм св. оца Николаја у Земуну и др.

Трећој групи припадали би споменици културе у којима су данас смештени музеји, који преко својих сталних музејских поставки и осталих активности остварују комуникацију с корисницима. Међутим, овде првобитна намена грађевине, мање или више, не стоји у вези с музејским одређењем. Таква примена је чак и најчешћа, а примера има доста – Етнографски музеј смештен је у згради Београдске берзе, Народни музеј у згради Управе фондова и др.

Сл. 1. Зграда Прве варошке болнице
(аутор фотографије
Милош Јуришић)

Оно што би, у неким случајевима, могло да оствари целовитост заштите, презентације и комуникације јесте повезивање основне намене споменика културе с музејском делатношћу. Таквих примера је можда најмање, а навешћемо ПТТ музеј, смештен у згради Поште и телеграфа, затим Педагошки музеј, у кући Цветка Рајовића, у Узун Мирковој улици у Београду, у којој је била смештена Реална гимназија у дужем периоду. Тој групи припадао би и Музеј српске медицине Српског лекарског друштва који се налази у згради наменски грађеној за градску болницу од 1865. до 1868. године, а у Регистру Завода за заштиту споменика културе града Београда води се под именом Прва варошка болница. Српско лекарско друштво користи нешто више од половине укупног простора зграде, а Музеј располаже простором површине од око 360 метара квадратних. Задатак Музеја је приказивање развојног пута српске медицине, у чему би презентовање саме зграде, која има изузетан значај, умногоме употпунило слику и допринело разумевању некадашњих медицинских начела и веровања, као и друштвених односа. Међутим, као што то понекад бива са зградама у којима се налазе музејске установе, сама грађевина се налази некако у сенци, недовољно је истражена и позната њена прошлост, а не постоје никаква обележја – на капији, на фасади или у згради која би давала макар основна објашњења.¹ Слојевитост значења које носи ова зграда огледа се у

многим личностима и догађајима који су за њу везани, затим у техничким решењима која су била примењена, а сведочанство је домета тадашњих техничких наука, као и медицине, али и у значају који данас има, како за историју медицине и архитектуре, тако и за друштвену историју обновљене Србије 19. века.

Прва грађанска болница основана је у Београду 1841. године, што је објављено у *Српским новинама* од 22. фебруара 1841.² Више од две деценије болница није имала своју зграду, већ је била смештена у изнајмљеним кућама и то на више места у граду. У овим кућама собе су биле мале и ниске, без проветравања и с врло оскудним инвентаром.³ Иницијативу за градњу болничке зграде покренуо је кнез Михаило 1861. године, поклонивши у ту сврху плац који је откупио од Ђорђа Ценића, на тадашњој Палилули, као и грађевински материјал који је био спремљен за изградњу његовог летњиковца у Смедереву.⁴ Део плаца је поклонио и Илија Милосављевић Коларац. Пројекат за изградњу израдио је Јован Френцл, по угледу на јеврејску болницу у Берлину, а сматра се да је постојао предлог за пројекат. Име Јована Френцла налазимо у Државним шематизмима, где је за 1859. годину наведено да је обављао дужност „инцинира“, а за 1865. годину наведено је да је био „архитект прве класе“ у Министарству грађевина, што је било хијерархијски ниже звање од инжењерског. Јован Френцл је умро по изради пројекта, а радове је

Сл. 2. Ентеријер зграде Прве варошке болнице – улазни хол (фотографија аутора)

изводила фирма Јозефа Штајнлехнера.⁵ Београдска општина је два пута приређивала бал с лутријом „у корист болнице и сиротиње местне“, од којих је одлично успео бал одржан 11. фебруара 1865. у „Српској круни“, у организацији Одбора београдских госпођа, под покровитељством кнегиње Јулије Обреновић. Прикупљено је 1.667 дуката, 30 гроша чаршијских и 30 пара, што је омогућило почетак градње.⁶

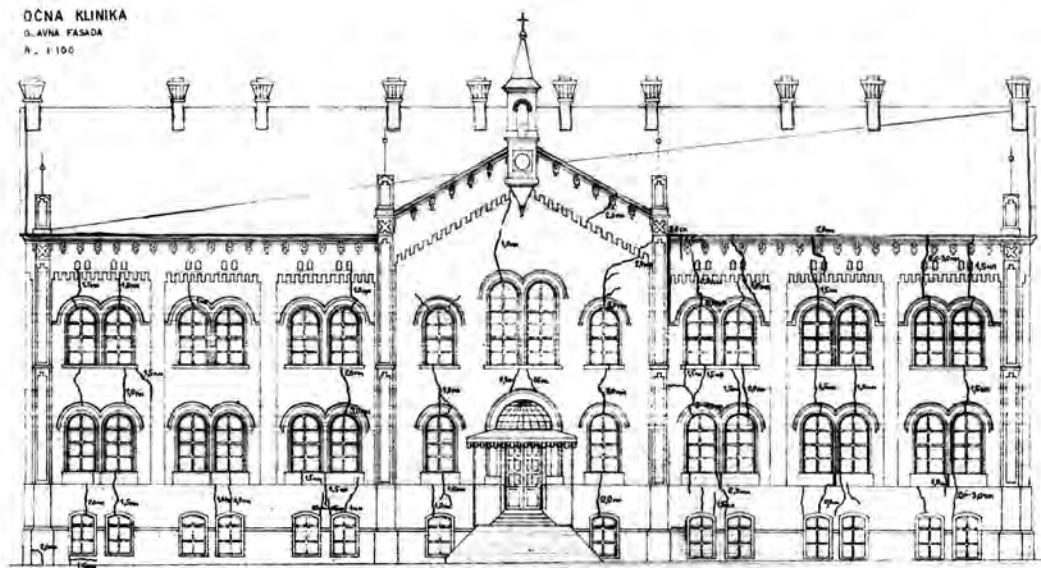
Камен темељац положен је 30. јуна 1865. године у присуству кнеза, општинских одборника и грађана и угледних личности. Материјална средства за изградњу тешко су се обезбеђивала. Варошка болница имала је прикупљених 10.000 дуката, потрошен је сав новац из болничког фонда Београдског округа – 7.000 дуката, држава је притекла у помоћ са 1.000 дуката, а из еснафских кутија приложено је још 3.000 дуката. Прилоге су давали и многи грађани, колико је ко могао. Укупан трошак изнео је 21.000 дуката.⁷

Поред Капетан Мишиног здања, које је завршено 1863. године, као и зграде Народног позоришта, из 1868, зграда „Болнице вароши и округа Београда“ израстала је у велелепну грађевину. Иако грађена у сличном стилу као и Капетан Мишино здање, она је била мање репрезентативна, јер су и средства била ограничена. Болница је свечано отворена 1. маја 1868. године. Зидана је опеком, у облику неправилног слова „Т“ и има четири нивоа. У подруму су биле смештене помоћне просторије, у

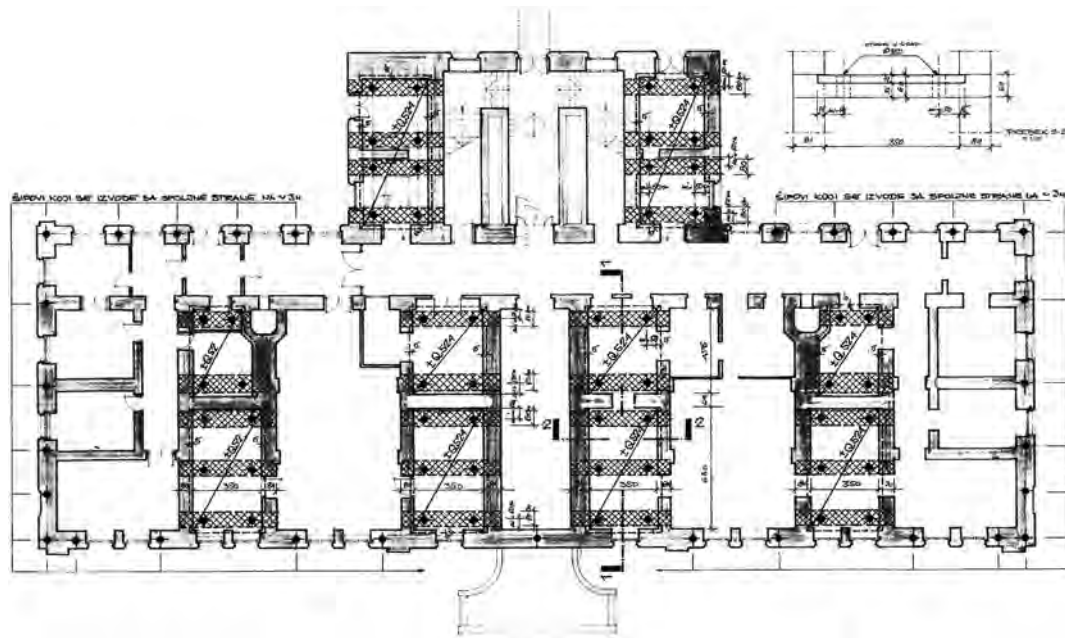
приземљу и на спрату су била по два болничка одељења, а на тавану казан за воду. Болничка одељења су имала по две велике и две мале собе, а укупан број кревета износио је 120. Др Јован Валента, управник болнице, у свом извештају о раду градске болнице за 1868. годину наводи да су тек у новој болничкој згради „болесници одвојени по родовима болести“⁸.

Приликом изградње примењена су интересантна техничка решења, којима је регулисана вентилација ваздуха, грејање болесничких соба и снабдевање хладном и топлим водом. Проблему вентилације ваздуха у болницама, али и другим зградама јавне намене, придаван је велики значај у тадашње време, јер се још увек веровало да „покварен“ и устајао ваздух изазива обољења, а за микроорганизме се још није поуздано знало. Тадашњим начелима хигијенске науке било је прописано колико ваздуха мора да дође на једног болесника, а за непрекидно обнављање ваздуха постојала су различита техничка решења. У време градње болнице, у Беч су послата два инжењера да изуче вентилациони систем професора Бема, који је био примењен у болницама у Бечу, Прагу и Берлину. Размена спољашњег и унутрашњег ваздуха регулисана је на четири начина: директно – отварањем прозора или само делимичним отварањем прозорских стакала уз помоћ посебне опруге; индиректно – спровођењем ваздуха кроз вентилациони систем помоћу цеви у зидовима, при чему је смер

Сл. 3. Главна фасада са оштећењима

Сл. 4. Основа темељне конструкције на шиповима

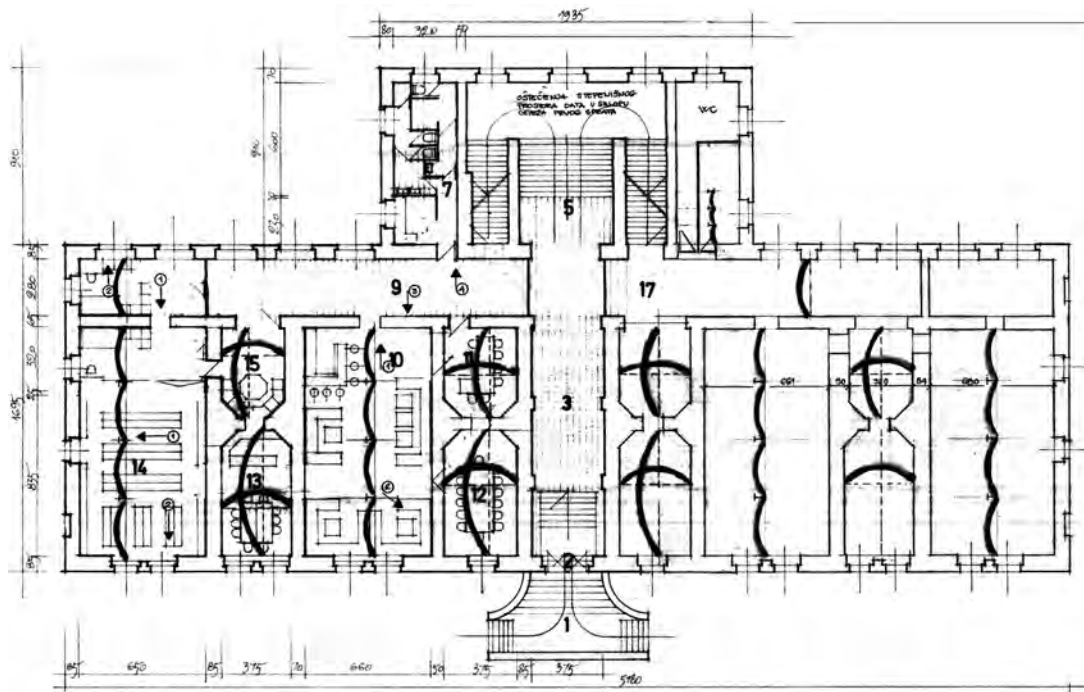

струјања ваздуха био у зависности од температурне разлике спољашњег и унутрашњег ваздуха; и загревањем спољашњег ваздуха који је цевима постављеним испод пода, спровођен до пећи, што је коришћено зими. У свакој соби постојала су двоја вратанаца, једна при таваници а друга при поду, која су могла мање или више да буду отворена, а постојале су и казальке које су показивале да ли има кретања ваздуха и да ли он улази или излази из собе. Спољашња крила прозора отварала су се према споља, а на прозорским рамовима били су отвори цеви, што је омогућавало размену ваздуха при затвореним унутрашњим прозорима, без излагања болесника промаји⁹. Оно што се од свега сачувало јесу управо прозорска окна, која се и данас, на чуђење многих,

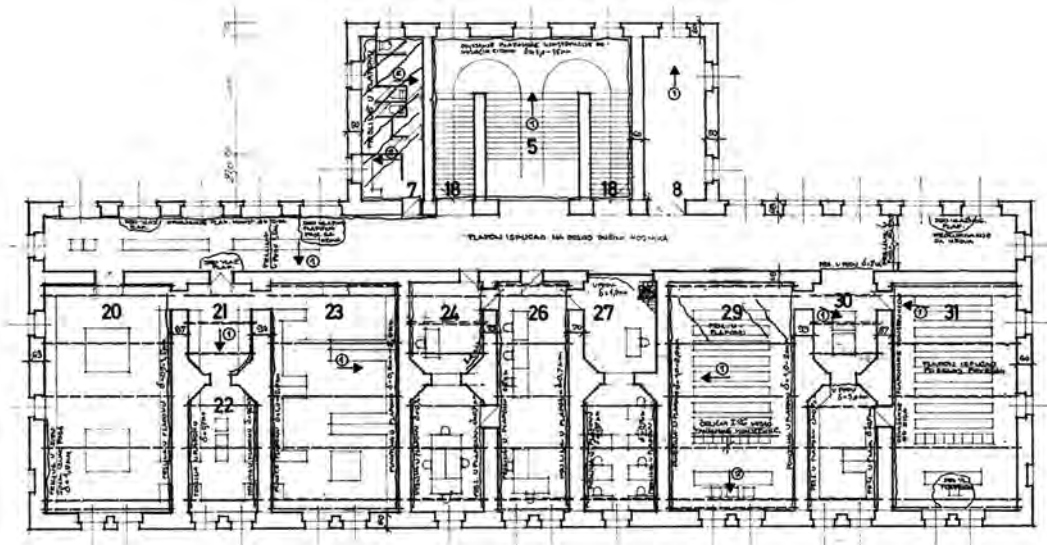
отварају на исти начин. Вероватно да постоје и цеви у зидовима, можда и оне испод пода, при чему би било врло занимљиво реконструисати цео систем у једној просторији.

Међутим, систем професора Бема код нас није изведен у целини, те су тако уместо специјално конструисаних пећи, „које су мале, али имају калорифере“, постављене врло велике пећи које су смањивале количину светлости у соби и биле много мање економичне.¹⁰

Снабдевање водом било је решено тако што је спровођена од палилулске чесме до болничке кухиње „нарочитим чунком“, а одатле се шпрком водила до казана на тавану па се цевима спуштала „по катовима“, што је функционисало када није хладно, јер су се иначе

Сл. 5. Основа приземља са оштећењима

Сл. 6. Основа првог спрата са оштећењима

зиме мрзле и цеви и вода у казану на тавану.¹¹ Тада се вода морала вући у кофама до болесничких соба. Била је набављена парна машина од шест коњских снага за грејање воде, али она можда никада није радила, тако да се топла вода није спроводила по спратовима, што је било предвиђено. Под степеништем се налазила „леденица“, у коју је могло да стане „60.000 ока леда“, што је такође занимљиво ако се зна да је тада лед био важно средство у терапији и да се употребљавао за купање болесника са повишеном телесном температуром, затим у облику пилула од леда, облога и ледене воде.¹² Битан недостатак зграде представљала је лоше решена елиминација отпадних вода, које су сакупљане у септичке јаме, које су биле уз саму зграду и нису имале одводне

канале. Очигледно је то већ првих година изазвало поремећај статике саме грађевине.¹³ Градњом ове здравствене установе, Србија је значајно искорачила унапред и побољшала услове лечења и неге, у првом реду својих сиромашних грађана. Ипак, критички осврт и образложење да је она далеко од идеалног, па чак и могућег решења, оставио нам је наш чувени лекар, политичар и књижевник др Владан Ђорђевић у свом делу *Санитетски послови у Србији*, из 1872. године. Анализирајући стање болнице, он у закључку каже: „Београдска варошка и окружна болница на расквашеној, од силне воде врло влажној земљи; има врло мало простора за болеснике, тако да на свакога долази сувише мало светлости и ваздуха; вентилација не ваља, јер не ради

онда када је најпотребнија; има сувише мало лекарске помоћи; администрација јој је непотпуна и врло трома; нема своје апотеке, него јој је шта више ограничено лечење полицајним надзором; нема довољан број болничког персонала; проходи не ваљају; зидови несу намазани масном бојом ни са једног хвата од патоса. Толико махна, а само једна лепа страна: кућа је врло лепа за око, има величанствене капије и степенице!¹⁴

А да је зграда заиста „лепа за око“ истина је! Грађена је у духу романтизма, са елементима романске и готске архитектуре, што је било карактеристично и за многе европске грађевине тога времена и у том смислу сведочи о труду једне мале, тек ослобођене земље да се укључи у европске токове. Према речима Гордана Гроздановић (Гордане Гордић), историчара уметности, обрада зграде „изведена је сиромашно и веома рационално [и] одражава позитиван однос између ограничених материјалних могућности друштва и жеље да се оствари монументалност архитектонског израза. Склад између могућности и жеља постигнут је шкртим средствима, добром архитектонском композицијом и са пуно мере употребљеном, једноставном декоративном пластиком... Средишњи део главне фасаде најистакнутији је део зграде, што је постигнуто променом ритма и величином отвора, као и преласком кровног венца у троугласти забат у чијем је темену лантерна са сатом као декоративним акцентом“.¹⁴ Што се тиче ентеријера, декоративни радови на зидовима и таваници у улазном холу имају сецесијско обележје, а сачуване каљеве пећи вероватно потичу из периода између два светска рата. Зграда је окружена мањим парком који је први пут уређен 1871. године, а ограђен је према улицама Џорџа Вашингтона и Палмотићевој. Некада доминантна у свом окружењу, данас се налази у окружењу грађевина исте или веће висине.

Болница је сачувала сећања на доајене српске медицине који су, током њеног дугог постојања, у њој лечили, оперисали, подучавали и студирали. То су Јован Валента, Владан Ђорђевић, Јован Јовановић, Едуард Михел, Војислав Суботић, Лаза К. Лазаревић, Ђорђе П. Нешић и многи други. Отворена као градска и окружна болница, она је 1881. године прерасла у Општу државну болницу, а од 1947. до 1983. целу зграду је користила Очна клиника. Године 1984, решењем бр. 361-288/84-ЛС, Скупштина града Београда, као трајни корисник,¹⁵ доделила је грађевину на коришћење Српском лекарском друштву (лево крило приземља и први спрат, на неограничено време) и Дому здравља „Стари град“ (сутерен и десно крило приземља, на ограничено време)¹⁶. У Предлогу коришћења просторија зграде која је додељена СЛД, који је потписао проф. др Петар Королија, у првој тачки се предвиђа формирање Музеја српске медицине, уз образложење да би се „отварањем

оваквог музеја задовољила културна потреба медицинске и шире јавности“.¹⁷ Вероватно је проф. др Королија имао у виду неадекватне услове смештаја Музеја српске медицине, који постоји од 1955. године, а био је у згради Лекарског дома на Зеленом венцу. Поступак за утврђивање споменичких својстава и увођење у Регистар споменика културе Завода за заштиту споменика културе града Београда (ЗЗСКГБ) покренут је 1963, а водила га је Гордана Гроздановић. Извршена су истраживања архивских и библиографских извора, направљени су планови зграде (оригинални нису сачувани), извршена су истраживања на терену и валоризација. Решењем број 116/13 од 29. 6. 1964. године, односно закључком о исправци бр. 116/15 од 24. 7. 1964, зграда Прве варошке болнице уписана је у Регистар, а за културно добро од великог значаја проглашена је одлуком објављеном у *Службеном гласнику СРС* бр. 14/79¹⁷.

На згради је извршено неколико интервенција – доградња, унутрашње преправке с рушењем мањих делова зидова у сутерену и постављањем преградних зидова од лаког материјала на свим нивоима (1963). У време градње комплекса за болнице на Врачару, у првој декади 20. века, дограђен је трем испред главног улаза и обновљена је дрвенарија. Године 1910. зграда је имала електричну централу која је радила до 1933. године, а коришћена је једносмерна струја.¹⁸ У априлском рату 1941. зграда је била тешко оштећена бомбом.

Конзерваторско-рестаураторски радови изведени 1976. године обухватили су захвате на фасади, фарбање столарије и лимарије, замену лима око димњака, малање просторија, фарбање радијатора и постављање керамичких и виназ плочица и паркета. Извођач радова био је ЗЗСКГБ, а примљени су као квалитетно изведени.¹⁹ Наручилац и инвеститор последње обнове из 1984/1985. године било је Српско лекарско друштво. Изведени су конзерваторски радови на столарији, малање зидова и уклањање појединих преградних зидова. Велика је штета што су том приликом демонтирани чувени електромагнети за вађење магнетних страних тела из ока које је тридесетих година прошлог века конструисао проф. др Ђорђе Нешић. Суперелектромагнет, тежине око пет тона, био је јединствен у свету, а нестао је незнано куда. Такозвани велики електромагнет демонтиран је и у прилично лошем стању налази се у музејској поставци. Једино је сачувана његова командна табла у зиду некадашње операционе сале на спрату.²⁰ Уз мало воље и материјалних средстава, макар у једном делу зграде могао би се реконструисати некадашњи изглед одељења Очне клинике, која је у периоду између два светска рата била најлепше уређена клиника Медицинског факултета у Београду.²¹ У фонду Музеја српске медицине СЛД чувају се и музејски предмети који су некада били у употреби на Очној клиници.

На захтев Скупштине града, децембра 2003. године стручњаци ЗЗСКГБ утврдили су статичко-конструктивно стање зграде и сачињен је извештај који су потписали Слободан Поповић, архитект, и проф. др Милорад Димитријевић. Утврђено је да су кровна конструкција и градња у здравом стању, али да је потребно извршити „детаљан преглед по откривању летава и интервенције у појединим чворовима“. Планирано је препокривање крова, односно замена црепа. Упозорено је да су неки од димњака нагнути и да би их требало президати и међусобно повезати. За пукотине у зидовима предложено је да се инјектирају, а места на којима има оштећења насталих услед прокишњавања да се санирају приликом препокривања.²² Градоначелник Београда Ненад Богдановић овластио је 24. априла 2005. године Секретаријат за комуналне и стамбене послове да закључи уговор са Грађевинским факултетом Универзитета у Београду за израду Главног пројекта статичке санације зграде Српског лекарског друштва, као и са Рударско-геолошким факултетом УБ за геолошка истраживања тла око објекта за потребе израде поменутог пројекта.²³ Институт за материјале и конструкције Грађевинског факултета израдио је јула 2005. године *Главни пројекат санације зграде Српског лекарског друштва у улици Џорџа Вашингтона број 19 у Београду*, који је заведен под бројем 13904/3-05 од 12. 7. 2005. У пројекту су детаљно описана оштећења објекта „која су се манифестовала у виду појаве озбиљних прелина и пукотина на зидовима и међуспратним конструкцијама. Констатована су и оштећења на кровној конструкцији, кровном покривачу, темeljима, тротоарима, водоводним и канализационим инсталацијама и др. Дато је и мишљење о узроцима настанка оштећења, као и о потреби њихове што хитније санације“.²⁴ Стручна служба Завода за заштиту споменика културе града Београда издала је *Решење о утврђивању мера техничке заштите бр. 050888 од 19. 5. 2005*, као и *Решење о сагласности на Пројекат санације зграде са ревитализацијом фасада Српског лекарског друштва бр. 051601/1 од 28. 2. 2006. године*. Након два неуспешна тендера за извођење планираних радова, која је у протеклом периоду расписивао Секретаријат за комуналне и стамбене послове града Београда, на трећем јавном тендеру прихваћена је понуда предузећа које ће изводити послове санације и реконструкције објекта, а у току је избор надзорног органа за извођење радова.

Материјална средства за планиране радове обезбеђена су из буџета града Београда. У међувремену, Српско лекарско друштво је конкурисало за материјална средства из фонда Националног инвестиционог плана, која су и одобрена, а као циљ пројекта наведена је адаптација дела објекта у складу с функцијом и потребама Српског лекарског друштва, као и ентеријерско уређење простора у складу с конзерваторским условима. Министарство здравља је октобра 2008. године, на захтев Српског лекарског друштва, ангажовало стручни тим из Јединице за управљање пројектом Европске инвестиционе банке, састављен од инжењера архитектуре, грађевине, електротехнике и машинства, који је након увида у документацију и обиласка објекта установио да су због мноштва пукотина угрожене основне функције објекта, безбедност корисника и да постоји опасност од његовог „делимичног или чак целовитог урушавања“. Наглашено је да су пукотине зидова довеле до оштећења кровне конструкције, кровног покривача и фасаде, те да долази до прокишњавања и „могућег опасног контакта воде са електричним инсталацијама“, а да је „толики степен оштећења настао услед поремећене статике целог објекта неким спољним фактором (нпр. клизиште, подземне воде, вибрације, подземни тунели)“. У закључку дописа²⁵ наведено је: „...Министарство здравља је мишљења да је неопходно одмах приступити санацији објекта у циљу безбедности запослених и корисника објекта и обезбеђења услова за неометан рад институције која је од изузетног значаја за здравствени систем у целини“.

За презентовање зграде као споменика културе од великог значаја, као и за историју српске медицине, било би важно када би се, овом приликом, сегментно реконструисали и уређење и намена зграде у сваком од њена три периода рада. То би могло да буде постигнуто ознакама на згради и у њој, излагањем планова и фотографија зграде, реконструкцијом техничких система вентилације и електромагнета, реконструкцијом уређења болесничких соба некадашњих болница (Болнице вароши и округа Београда и Опште државне болнице) и Очне клинике, према сачуваним описима и фотографијама, као и новом сталном поставком Музеја. Предложене мере удахнуле би нов живот овом културном добру и омогућиле његово активно присуство у друштвеној заједници, чиме би још боље били обезбеђени његова заштита и трајање.

НАПОМЕНЕ:

- 1] Мароевић, Иво, *Музејски употребљавани споменици културе*, Садашњост баштине, 1988.
- 2] Ранковић, Драг. Ј., *Прва грађанска болница*, БОН, бр. 4, 1938.
- 3] Валента, Јован, *Извештај о раду варошке болнице за 1865 годину*, Видовдан, 10. 2. 1866.
- 4] Станојевић, Владимир, *Најстарије болнице у Београду*, ГМГБ, књига VII, 1960.
- 5] *Видовдан*, бр. 45, 28. 2. 1869; Лакетић, Миљана, *Београд поред кога пролазимо*, 2001, стр. 93.
- 6] Христић, Коста, *Један бал са лутријом*, Записи старог Београђанина, 1937; *Видовдан*, бр. 8, 22. 1. 1866.
- 7] У свом делу *Санитетски послови у Србији* (1872), др Владан Ђорђевић је оштро критиковао трошење оволике суме за градњу и тврдио је да је реална цена око 15.000 дуката. Навео је и занимљив податак да је градња зграде Народног позоришта у Београду коштала 12.000 дуката.
- 8] *Видовдан*, бр. 45, 28. 2. 1869.
- 9] *Видовдан*, бр. 46, 1. 3. 1869.
- 10] *Исто*.
- 11] *Исто*.
- 12] *Видовдан*, бр. 47, 2. 3. 1869; *Видовдан*, бр. 50, 6. 3. 1869.
- 13] *Видовдан*, бр. 45, 28. 2. 1869; Ђорђевић, Владан, *Санитетски послови у Србији*, 1872.
- 14] Досије Прве варошке болнице, бр. 158, Завод за заштиту споменика културе града Београда.
- 15] У земљишним књигама Другог општинског суда у Београду зграда је укњижена као општенародна имовина 10. 3. 1948. године (дн 1673/48).
- 16] Досије Прве варошке болнице, бр. 158.
- 17] *Исто*.
- 18] Милаковић, Младен, *Електричне централе у Србији 1882 – 2006*, Phlogiston 14/2006, стр. 58.
- 19] Досије Прве варошке болнице, бр. 158.
- 20] Кецмановић, Златимир, *Ђорђе П. Нешић (1873 – 1959)*, Живот и дело српских научника, бр. 3, 1998.
- 21] Медицински факултет у Београду 1920–1935.
- 22] Извештај примљен 10. 12. 2003. заведен је под бр. 5401 и налази се у Досијеу Прве варошке болнице, бр. 158.
- 23] Допис Секретаријата за комуналне и стамбене послове града Београда Српском лекарском друштву од 4. маја 2005. (III – 02) бр. 352-89/05.
- 24] Мишљење о стању објекта Српског лекарског друштва у ул. Џорџа Вашингтона бр. 19 у Београду (допис Института за материјале и конструкције Грађевинског факултета УБ Српском лекарском друштву бр. 13904/8-05, дана 29. октобра 2008).
- 25] Допис Министарства здравља – Сектора за организацију здравствене службе и здравствену инспекцију Српском лекарском друштву бр. 351-01-00028/2008-02 од 14. 10. 2008.

ПОСЕБНА НАПОМЕНА: Аутор захваљује проф. др Бошку Стевановићу и дипл. инж. Срђану Космачу из Института за материјале и конструкције Грађевинског факултета Универзитета у Београду на уступљеним плановима из Главног пројекта санације зграде Српског лекарског друштва у улици Џорџа Вашингтона 19 у Београду.

Summary: JELENA JOVANOVIĆ SIMIĆ

THE FIRST TOWN HOSPITAL IN BELGRADE: PAST, PRESENT AND FUTURE

The building of The First Town Hospital in Belgrade, 19 Džordža Vašingtona Street, presently houses the Serbian Medical Association. It was purpose-built in 1865–68 to the design of Jovan Frencl, and was in use until 1983. Its multiple importance stems from its association with many prominent persons and events, the employed technical solutions that testify to the level of achievement in medical and technical sciences at the time, and from its present significance for the history of medicine, architecture and society of nineteenth-century Serbia. The heritage evaluation procedure was performed by Gordana Gordić, an eminent art historian, and the building has been included in the CHPIB Heritage Register. It has been designated heritage asset of great importance. Preparations for renovation works are in progress.

ILLUSTRATIONS

Fig. 1 First Town Hospital (photo Miloš Jurišić)	Fig. 4 Plan of pile foundations
Fig. 2 Interior of The First Town Hospital: entrance hall (photo by the author)	Fig. 5 Ground-floor plan showing damage
Fig. 3 Front façade with damage	Fig. 6 First-floor plan showing damage